

MEMLÛKLERİN BEYLİKLER ANADOLU'SUNA DİNÎ- KÛLTÛREL BAKIMDAN TESİRİ

Kürşat SOLAK*

Özet

Mısır ve Suriye'de hüküm süren Memlûk Devleti kuzey sınırında yer alan Anadolu Beylikleri ile yoğun ilişkiler içinde bulunmuştur. Bu münasebetler çok zaman bir mücadele olarak yaşansa da mücadeleler sırasında ve ayrıca iyi münasebet günlerinde sık sık elçi gidiş gelişleri, hediyeleşmeler, ticarî ilişkiler, dinî ve siyasî ziyaretler yaşanmıştır. Bu durum, her iki taraf arasında sosyal etkileşime de sebebiyet vermiştir. Söz konusu taraflardan Memlûklerin özellikle dinî yönden bir merkez olması dinî-kültürel alanda Anadolu Beylikleri üzerinde tesir etmesi neticesini doğurmuştur.

Anahtar kelimeler: Memlûkler, Anadolu Beylikleri, İslâm, Din, Kültür.

1250-1517 yılları arasında Mısır ve Suriye'de hüküm süren Memlûk Devleti'nin bu zaman zarfında Anadolu'daki muhatapları öncelikle Türkiye Selçukluları (1075-1308) ve İlhanlılar (1256-1335), sonrasında ise Anadolu Beylikleri olmuştur. Memlûkler ülkelerinin kuzey sınırında yer alan Anadolu ile oldukça yoğun ilişkiler kurmuşlardır. Bu ilişkiler siyasî ve askerî münasebetlerin yanı sıra sosyal alanda da vuku bulmuştur. Söz konusu olan Anadolu Beylikleri, Türkiye Selçuklu Devleti'nin güçten düşmeye başladığı XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Anadolu'da varlık göstermeye başlamış olan Türkmen Beylikleridir. Memlûk Devleti, kendisi ile çağdaş olan bu Anadolu Beylikleri üzerinde siyasî ve askerî üstünlük kurmuş, bunun sonucu olarak bazı sosyal ve kültürel konularda Anadolu Beyliklerini etkilemiş ve onlara örnek

* Dr., Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

olmuştur. Bunun gibi Anadolu Beylikleri de Memlûkler üzerinde belli miktarda etki meydana getirmişlerdir. Bunun yanı sıra iki tarafın devlet yönetiminin ve askerî teşkilatının Selçuklu geleneğinden esinlenmiş olması, aralarındaki benzerlikleri izah etmede doğru bir yaklaşım olur.

Memlûkler ile Anadolu Beylikleri arasındaki siyasî ve askerî hadiseler, beylikten beyliğe değişmekle beraber, sosyal münasebetlere kapı açacak kadar sıkı gerçekleşmiştir. İki tarafın ordularının sık sık karşılaşması, arada gidip gelen elçiler ve mektuplar, daha da ötesi pek çok Türkmen Beyinin ve hanedan mensubunun bizzat Mısır'a gitmesi ile Anadolu talebelerin tahsil için Mısır'ı tercih etmesi, sosyal ve kültürel neticeler vermiştir. Mısır, Suriye ve Anadolu arasında süregelen ticaret de, çağlar boyu toplumlar arasında bağlantı sebebi olduğu gibi Memlûk Devleti'nin Anadolu Beylikleri ile olan sosyal münasebetlerine tesir etmiştir.

İki taraf arasındaki münasebetlerde dinî ve kültürel etmenler oldukça önemli yer tutmuştur. Kara ve deniz yoluyla Anadolu'dan gelen hacıların Hicaz'a varana kadar Suriye ve Mısır topraklarından geçmeleri bu tarz bir etkileşim yolu olmuştur. Nitekim Broquiere, seyahatnâmesinde, Baalbek'le Hums arasında dinlenirken Mekke'den dönen Antalyalı iki Türkmen gördüğünü aktarır¹. Bunun yanı sıra Memlûklerin hilafetin merkezi olması ve Memlûk şehirlerinin İslâm medeniyetinin en önde gelen şehirleri olması, Memlûk ülkesinin çevre İslâm beldeleri için cazibe merkezi olmasını sağlamıştır. Memlûk ülkesinin bir çekim merkezi olmasında, İslâm Dünyası Moğol işgali altındayken Memlûklerin bu işgale maruz kalmaması dolayısıyla güvenli bir ülke olması etkindir. Zira Moğolların Anadolu'daki siyasî, ekonomik ve fikrî baskıları sonucu pek çok ahi ve Türkmen ileri geleni uç bölgelere göçerken çok sayıda ilim ve fikir adamı Mısır ve Suriye'ye göçüp Memlûk Devleti'ne hizmet etmiş ve giden pek çok talebe orada eğitim görmüştür. Sayıları yüzlerle ifade edilecek kadar çoktur². Moğolların sebebiyet verdiği muhaceretin, Anadolu'nun güney, batı ve kuzeyindeki Türk yoğunluğunun artmasına vesile olduğu

¹ *Bertrandon de la Broquiere'in Denizaşırı Seyahati (Seyahatnâme)*, yay. haz. C. H. A. Schefer, çev. İlhan Arda, İstanbul 2000, s. 154.

² Mikâil Bayram, "Selçuklular Zamanında Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya Göçler", *Uluslar Arası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu Bildiriler*, Balıkesir 2005, s. 124-125.

MEMLÜKLERİN BEYLİKLER ANADOLU'SUNA TESİRİ

düşünüldüğünde³ söz konusu rakamların Mısır ve Suriye'ye göçmüş olması hesaptan uzak değildir. Bu âlimlerin Endülüs ve Kuzey Afrika'dan gelenlerle birlikte Kahire, Dımaşk gibi şehirlere sığınması, bu şehirlerin dönemin Bağdat'ının yerini almasını sağlamıştır⁴. Ayrıca Bağdat'taki Abbâsî Hilafetinin Memlûk himayesi altında Kahire'de yeniden kurulması Memlûk başkentini önemli bir siyasî merkez haline getirmiştir. Bu gelişmeler Mısır'a âlim ve talebe akışını hızlandırmıştır.

Moğol işgalinden sonra Bağdat'ın yerini Kahire ve Dımaşk'ın alması sonucu İslâm Dünyasındaki talebelerin eğitim amacıyla buralara gelmesi, Memlûkleri zaman içinde İslâm Medeniyetinin merkezi haline getirmiştir. Bu meyanda sadece Doğu İslâm dünyasından değil, İspanyol baskıları dolayısıyla Endülüs ve Kuzey Afrika İslâm ülkelerinden de gelenler oluyordu. Bu gelişmeler, Memlûk ilmi hareketinin sağlam ve zengin bir temel üzerine oturmasını sağlıyordu. Bunu medrese sayılarına bakarak anlayabiliriz. Nitekim Kahire'de medreselerin sayısı 74 iken, Dımaşk'ta 159 medrese vardı⁵. Bu medreselerde sünnî anlayışa göre dinî eğitim öğretim verilirdi. Ayrıca medreselerin zengin kütüphaneleri vardı. Nitekim tarihçi Şâfi b. Ali el-Askalanî'nin (1252-1330) çok büyük bir kütüphanesi olduğu söylenir. Bu sebeple Memlûkler döneminde yetişen âlimler ve verilen eserlerin sayısı önceki dönemlerle kıyaslanamayacak kadar arttı. Nitekim zamanın büyük âlimi Suyûtî, sadece hadis ilminde 150 civarında hocadan ders aldığını belirtmektedir⁶. Bu medreselerin içinde tıp medreseleri de vardı⁷. Bu münasebetle hastahaneleri bulunmaktaydı. Sultan Kalavun medreseler ve hastahaneler için özel mersum (talimatnâme) çıkarmıştı⁸. Tıp alanında gelişmiş olmaları ve Anadolu'dan önde

³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996, s. 506-512.

⁴ Claude Cahen, *Haçlı Seferleri Zamanında Doğu ve Batı*, çev. Mustafa Daş, İstanbul 2010, s. 286.

⁵ Takiyüddin Ahmed b. Ali el-Makrîzî, *Kitâb el-Mevâiz ve'l-İtibar bi-Zikr el-Hıtat ve'l-Âsâr*, yay. Mektebe es-Sâkâfe ed-Diniyye, Kahire 1987, II, 362-405; İsmail Yiğit, *Memlûkler*, İstanbul 2008, s. 245-247, 251-253, 334.

⁶ Celâleddin Abdurrahman es-Suyûtî, *Husn el-Muhâdara fî Tarih-i Mısır ve'l-Kahire*, yay. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, b.y. 1968, I, 335-340; Yiğit, *Memlûkler*, 245-247, 251-253, 334.

⁷ Hıtat, II, 383-406.

⁸ Nâsireddin Muhammed b. Abdurrahim İbnu'l-Furat, *Tarih İbn el-Furât*, yay. Konstantin Zureyk, Beyrut 1936, VIII, 27-32.

olmaları ile ilgili olarak, Osmanlı Padişahı Yıldırım Bayezid'in yakalandığı ancak şifasını bulamadığı bir hastalığı sebebiyle Memlûk Sultanından kendisini tedavi edecek bir hekim göndermesini istemesi dikkate şayandır⁹. Bununla beraber söz konusu gelişmeler XV. yüzyılın başlangıcından itibaren azalma gösterir¹⁰.

Memlûklerin İslâm Medeniyetinin merkezi olarak yükselmesinin İslâm ülkelerinden öğrencilerin eğitim öğretim amacıyla Memlûk şehirlerine gelmesine sebep olduğunu ifade etmiştik. Anadolu öğrencilerin Mısır'a gelmeleri de bu minval üzeredir. Öte yandan pek çok âlim Memlûk coğrafyasından Anadolu'ya gitmiştir. İşte bu münasebetin Anadolu tarihinde çok önemli bir sonucu olmuştur. Karşılıklı olan bu akım, süreç ve bu münasebet Anadolu'da Karaman ve Aydın Beylikleri ile kırsalda az da olsa görülen Şia etkili mezhep yapısını¹¹ etkilemiştir. Memlûklerle üst düzeyde temsil edilen Sünnî İslâm anlayışının Anadolu'da yayılmasına yardım etmiştir. Bununla beraber Anadolu İslâm'ının, Türklerin İslâm dinine girdiği Maveraünnehir'deki Sünnî İslâm'ın bir devamı¹² olduğunu unutmamak gerekir.

Tahsillerini tamamlamak için Halep, Dımaşk ve Kahire gibi şehirlere gelen öğrencilerden bir kısmı memleketlerine dönmemiş, Memlûk şehirlerinde müderrislik, kadılık gibi görevler almışlardır. Memlûk kaynaklarında anlatılan

⁹ A. Süheyl Ünver, "İlimler Tarihimizde Aydınöğlü İsa Beyle Şahsına Ait Mecmuanın Ehemmiyeti Hakkında", *Belleten*, XXIV/95 (1960), 448; İsmail Yiğit, "Aynî'yi Yetiştiren Memlukler Dönemi İlmî Hareketine Genel Bir Bakış", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 11-12 (1997), s. 28, 31, 44-45; Cengiz Tomar, "Kılıçtan Kaleme: Memlûklar ve Entelektüel Hayat", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, sayı 12 (2002), s. 251; Mehmet Şeker, "Aydınöğulları Beyliği'nde İlmî ve Kültürel Hayat", *Uluslar Arası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu Bildiriler*, Balıkesir 2005, s. 143.

¹⁰ Yiğit, *Memlûkler*, s. 245-247, 251-253, 334.

¹¹ Bu konuda Ahmet Yaşar Ocak da, özellikle XIII. yüzyılda Anadolu'ya göçle gelen Türkmenlerin hatırı sayılır bir kısmının sünnilikle pek uyuşmayan bir İslam anlayışına sahip olduğunu ancak mezhep durumlarının kesin ve tam olarak anlaşamadığını belirtir. Bununla beraber Şii-İsmailî tesirlerin varlığını muhtemel görür. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası*, İstanbul 2010, s. 142-143.

¹² Ocak, *İslamın Macerası*, s. 141.

MEMLÜKLERİN BEYLİKLER ANADOLU'SUNA TESİRİ

biyografilerde nisbeleri Sivasî, Kayserî, Aksarayî olan kişiler görmek mümkündür¹³. Bununla beraber çoğu Anadolu'ya dönmüştür.

Eğitim amacıyla Anadolu'dan gelen ilim taliplilerine şunları örnek verebiliriz; Aydın doğumlu olan Molla Hacı Paşa (Celaledin Hızır bin Ali bin el-Hattab) tıp tahsilini Mısır'da tamamladı. Senelerce Melik el-Mansur Kalavun Hastanesi'nde başhekimlik yaptı. O görevi esnasında Arapça olarak ilmî ve tıbbî konularda eserler üretti. Aydınoğlu Mehmed Bey adına *Şifa-yı Tıb* adlı bir kitap yazdı. Ayrıca Kahire'de Şeyh Ekmeleddin'den dersler aldı¹⁴. Aydınoğulları'ndan İsa Bey'in daveti üzerine merkez olan Birgi'ye geldi. Aydınoğulları hizmetinde çalıştı ve tıp sahasında bazı eserler yazdı. Böylece bilgi ve tecrübelerini Anadolu'ya taşıdı.

Osmanlı Beyliği'nin de Mısır ile bu yönde temasları oldu. Memlûk medreselerinde yetişerek Osmanlı ülkesine gelen ve getirilen âlimler, Osmanlı ilminin teşekkülünde büyük rol oynadı. Nitekim Osmanlıların ilk müderrisi olarak bilinen Davud el-Kayserî (ö. 1350) ilk tahsilini Mısır'da yaptı. Orada matematik okudu. Ardından Anadolu'ya döndü. İznik'teki ilk Osmanlı medresesinde 20 yıl çalıştı¹⁵. Osmanlı Beyliği'nde başlayan medrese çalışmalarının konumuzla ilgili esas önemi ise söz konusu eğitim kurumlarının yani ulemanın yaygınlaşması sonucu beylikte etkin olan ve Türkmen babalarına bağlı bulunan zaviyelerin etkinliğini yitirmesi oldu. Esasen Bursa ve çevresi bu zaviyelerle dolu idi. Mevzu bahis zaviyelerdeki dervişler 'Abdalan-ı Rum' diye adlandırılmakta olup Babailiğe bağlı idiler¹⁶. Dolayısıyla, medreselerin, heteredoks (sünnilik dışı) nitelikler taşıyan zaviyelerin yerini alması, sünnî Memlûk etkisinin Beylikler Anadolu'suna olan etkisini ortaya koyar.

Osmanlı Beyliği'nde Ekmeleddin el-Bâbertî (1312-1384), İbn Hümmam es-Sivasî (ö. 1457) ile Şeyh Bedreddin (1358-1416) de Mısır'da eğitim gördüler.

¹³ İbn Hacer el-Askalanî, *İnbâi'l-Gumr Bi-Ebnâi'l-Umr*, yay. Muhammed Abdulmuîd Han, Beyrut 1986, III, 14; İlyas Gökhan, "XIV. Yüzyılın İlk Yarısında Memlûk Devletinin Anadolu Politikası ve Eretna Beyle Olan İlişkileri", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri*, Sivas 2005, s. 94-95.

¹⁴ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1992, V, 36.

¹⁵ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, I, 73; V, 6; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 228; Yiğit, *Memlûkler*, s. 254.

¹⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Anadolu'da Babailer İsyanı*, İstanbul 1980, s. 168-173.

Şeyh Bedreddin orada çok değer gördü. Hatta Sultan Ferec'e hocalık yaptı. Sonra Anadolu'ya döndü¹⁷.

Osmanlı maneviyat dünyasının en önemli simalarından olan Şeyh Ede Balı (ö. 1326) Suriye'de dinî bilimler okudu. O, sadece Osmanlı Beyliği ile ilgili değildi. Dönemin Anadolu Türklüğü üzerindeki manevî tesiri olan bir şahsiyetti¹⁸. Gerçekten Şeyh Ede Balı, üzerinde durduğumuz konuyla ilgili oldukça ilginç bir örnektir ve Memlûk tesirini apaçık ortaya koyar. Zira kendisi, tıpkı Baba İshak gibi Baba İlyas'ın halifelerinden birisiydi¹⁹. Şîî özellikler gösteren²⁰ ve heteredoks İslâm'ın Anadolu'daki güçlü temsilcilerinden biri olan Baba İlyas'a intisab ettiği halde Ede Balı'nın sonradan Sünnî İslâm'ın Anadolu'daki güçlü temsilcisi olması şüphesiz Suriye'de aldığı eğitim ve Anadolu'da yaşanan Memlûk sünnî etkisi ile izah edilebilir.

Yine Osmanlı ulemasından olan meşhur Şemseddin Mehmed b. Hamza er-Rûmî el-Fenarî (Molla Fenarî) Mısır'da okudu (1419). Anadolu'ya döndükten sonra Konya'ya yerleşti. Orada dersler verdi. Karamanlılarla Osmanlılar arasında olan bir savaşta Karamanlılar yenilince Osmanlılar onu Bursa'ya götürdüler ve Bursa Kadısı tayin ettiler. Şemseddin Mehmed, 1436-1437 yılında Bursa'da öldü²¹.

Mısır'da eğitim görüp geri dönenlerden biri de Kadı Burhaneddin idi. Gençliğinin en verimli yıllarını Halep, Dımaşk ve Mısır'da öğrenimle geçirdi²². Buralarda temas ettiği yüksek kültür ve çevrelerin kuvvetli etkisi altında kaldı²³. Niğdeli Kara Yakup da (1387-1478) eğitimini tamamladıktan sonra Anadolu'ya döndü ve Lârende'ye yerleşti²⁴. Onun dışında, Mustafa b. Abdullah el-Karamanî

¹⁷ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, I, 73; V, 6; Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 228; Yiğit, *Memlûkler*, s. 254.

¹⁸ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, V, 1.

¹⁹ Ocak, *Babaîler İsyani*, s. 163-165.

²⁰ Ocak, *Babaîler İsyani*, s. 145.

²¹ İbn Hacer, *İnbâi'l-Gumr*, yay. Abdulvehhab el-Buharî, Beyrut 1986, VIII, 243, 447; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, V, 18, 22.

²² Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, V, 16.

²³ Yaşar Yücel, *Eretna Devleti Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti Mutahharten ve Erzincan Emirliği*, Ankara 1989, II, 209.

²⁴ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, V, 56-57.

MEMLÜKLERİN BEYLİKLER ANADOLU'SUNA TESİRİ

Kahire'ye giderek Sargıtmışiye Medresesi'nde fıkıh ve fen bilimleri üzerine dersler gördü; ancak Anadolu'ya dönemeyerek orada öldü (29 Kasım 1406)²⁵.

Alâiye Kadısı Zeyneddin Kâsım Kahire'ye geldi. Sultan ona hilat giydirdi ve Hanefî Mezhebi üzerine Dâru'l-Adl'de Kadi'l-Kudat'lık görevi verdi. İfta makamında yer alıyordu. Her hafta sultanın huzurunda diğer fukaha ile bulunurdu. Dâru'l-Adl'de görevli olan Anadolu Türklerinden biri de Şemseddin el-Karamanî idi²⁶. Bu şahıs bu görevinden sonra 1421 yılında Kahire'de tutsak olan Karamanoğlu Nâsireddin Mehmed Bey'in serbest bırakılması üzerine onunla beraber ülkesine döndü²⁷. Kahire'nin önemli âlimlerinden biri olan ve Sultan Şeyh'in oğlu İbrahim'in Fıkıh dersi hocası olan Bedreddin Mahmud b. Mehmed el-Aksarayî oradayken öldü (24 Ocak 1422). Mısır'a gelen Anadolu Türklerinden bir başkası olan Siraceddin Kayserî de, Mısır'da bir devlet görevlisi olarak geçmektedir (1389-1390)²⁸.

Aynı şekilde Menteşe ilinin çocukları da tahsillerini devam ettirmek için büyük İslâm merkezlerine geliyorlardı. Hızır Şah isimli şahsiyet, Menteşe'de başladığı tahsilini Mısır'da devam ettirdi. Burada on beş yıl kaldı. Sonra vatanına döndü ve Balat Medresesi'nde müderris oldu²⁹. Mısır'a gelen söz konusu öğrenciler dönemin medrese eğitiminin bir sonucu olarak, hem İslâmî bilimlerin değişik dallarında âlim hem de bir ya da birkaç pozitif bilim dalında uzman olabiliyorlardı. Dolayısıyla Ortaçağ'da İslâm bilginleri aynı zamanda dönemin bilim adamlarıydılar.

Seyyah İbn Battuta, 1333 yılında Anadolu'ya geldiğinde Eğridir'e de uğramış ve burada Ebu İshak Mübarizüddin Bey tarafından Dündar Bey Medresesi'nde Ramazan ayı süresince misafir edilmiştir. İbn Battuta bu medresede müderrislik yapan Fakih Muslihiddin'in hoş sohbet, âlim, arif ve çok düzgün bir dille Arapça konuşan bir zat olduğunu kaydetmektedir. Ayrıca, onun Mısır ve Suriye'de tahsil ve ilim gördüğünü, bir süre de Irak'ta kalmış olduğunu

²⁵ İbn Hacer, *İnbâi'l-Gumr*, yay. Muhammed Abdulmuîd Han, Beyrut 1986, VI, 49.

²⁶ Makrîzî, *Sulûk*, yay. Said Abdulfettah Aşûr, Kahire 1971-1972, IV/1, 365; İbn Hacer, *İnbâi'l-Gumr*, yay. Abdulvehhab el-Buharî, Beyrut 1986, VII, 219.

²⁷ İbn Hacer, *İnbâi'l-Gumr*, VII, 413.

²⁸ İbn Hacer, *İnbâi'l-Gumr*, III, 14.

²⁹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, V, 86; Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, çev. Orhan Şaik Gökyay, Ankara 1944, s. 116.

belirtir. Bu şahsiyete, şehrin sultanı Hamidoğlu İshak Bey'in herkesten fazla saygı gösterdiğini ifade eder³⁰.

Beylikler döneminin önemli şairlerinden biri olan ve ilköğrenimini Anadolu'da tamamlayan Ahmedî'nin de (1334-1412) bilgisini ilerletmek için Mısır'a gittiği ve orada bir süre tıp, riyaziye, mantık ve astronomi gibi birçok ilim dalında öğrenim gördüğü bilinmektedir³¹. Mısır'dan Anadolu'ya döndükten sonra Germiyanolu Emir Süleyman'a hocalık yaptığı verilen bilgiler arasındadır³². Bunun yanı sıra Ahmedî'nin Aydınoğulları Beyliği sarayında bulunduğu ve şairin, Aydınoğlu İsa Bey döneminde (1360-1391), onun oğlu Hızır Bey'in eğitimi ile ilgilendiği bilinmektedir³³. Ahmedî, İsa Bey'in oğlu Hamza'nın eğitimi için Arapça konusunda üç kitap yazdı. Daha sonra Osmanlı ile irtibatı oldu. Böylece Ahmedî, döneminin üç siyasî gücü tarafından sahip çıkılan bir şair oldu. Zira Türk Beyleri, Anadolu dışından gelen âlimlere kapılarını açtıkları gibi, Türkçe ile kitap yazan ya da başka dillerden Türkçeye çeviriler yapan şahsiyetleri de destekliyorlardı. Türk Beyleri, ilim sahiplerine saray ve medreselerinde öğretmen, yazıcı gibi görevler vererek onları koruyorlardı. Onlar da istek ve ihtiyaçlara göre eserler kaleme alıyorlardı. Beylerin âlimlere sahip çıkmasının bir sebebi de, siyasî açıdan olduğu kadar kültürel açıdan da birbirleriyle rekabet halinde olmalarıydı³⁴.

Anadolulu öğrencilerin eğitim amaçlı olarak Memlûk ülkesine gitmesinin önemli bir sebebi de, aşağıda değişik misalleri verilecek olan, Memlûk âlimlerinin Anadolu'ya gelmesiydi. Daha çok, eğitimi konumunda bulunan Memlûk âlimlerinin Anadolu'daki öğrenciler üzerinde bıraktığı etki muhtemelen onların eğitim amaçlı olarak Memlûk coğrafyasına gelmesini arttıran bir faktör olmaktaydı.

³⁰ İbn Battuta Muhammed et-Tancî, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garaibi'l-Emsâr*, sad. ve haz. Mümin Çevik, İstanbul 1983, I, 196; Bahriye Üçok, "Hamitoğulları Beyliği", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 1-2 (1955), s. 77; Sait Kokoğlu, *Hamidoğulları Beyliği*, Ankara 2006, s. 348.

³¹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, V, 36.

³² Kemal Yavuz, "Germiyanogullari'nin Türk Kültür Hayatındaki Yeri", *İlmî Araştırmalar*, sayı 1 (İstanbul 1995), s. 168.

³³ Alim Yıldız, "Beylikler Döneminde Sivaslı Şairler", *Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu*, Sivas 2005, s. 327.

³⁴ İsmail Ünver, *Ahmedî ve İskender-Nâme*, Ankara 1983, s. 3-4.

MEMLÛKLERİN BEYLİKLER ANADOLU'SUNA TESİRİ

Yukarıda örneklerini verdiğimiz akışın tersine olarak Mısır ve Suriye'den Anadolu'ya âlimlerin geldiğini, Anadolu Beylerinin, Anadolu'dan ya da dışarıdan olsun dönemlerinin ilim adamlarına sahip çıktığını daha önce belirtmiştik. Burada dikkat çeken husus, beylerin ilim adamlarını kendi yörelerine davet ederek saraylarında ağırlamaları ve ilmî ortamlara zemin hazırlamalarıdır. Nitekim beylerin ilme ve ilim sahibine olan bu düşkünlüğü Anadolu yakın çevresinde ses getirmiş ve bu manada Anadolu'ya bir akın başlamış, böylece Türkmen Beyleri, ilmî ve kültürel hayata önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır. Bu insanların Anadolu'ya geldiği yerler ise, Memlûk coğrafyasının dışında Maverâünnehir, Horasan, Harezm ile İran bölgeleri olmuştur³⁵.

Anadolu'da bulunan âlimlerden birisi, Şeyh Şemseddin Muhammed b. Ataullah er-Razî el-Herevî idi. O, yola çıkmadan önce Memlûk Sultanı Şeyh'in huzuruna çıktı (30 Kasım 1415). Daha sonra Anadolu'ya geçti. Karamanoğlu Nâsireddin Mehmed Bey'in yanına gitti. Karamanoğlu Mehmed Bey ona pek çok ihşanda bulunup Aksaray, Niğde ve Develi şehirleri ve yöresinin kadılığını verdi. Bu şehirdeki bütün vakıflar, nazırlıklar ve hükümet vazifeleri onun emrine verildi. İki sene sonra Suriye'ye döndü³⁶. Kendisinin Anadolu'ya gelmeden önce Sultan Şeyh'in huzuruna çıkması Memlûk idaresinin de Anadolu'ya tesir etmek amacıyla buraya âlim gönderdiğini akla getirir. Nitekim Sultan Şeyh'in Anadolu'ya düzenlediği seferin bir sebebi de devletin kuzeyinde yayılan Şia etkili Hurufî tarikatını etkisiz hale getirmektir³⁷.

Anadolu'ya giden ve Anadolu *halkından kabul gören* bir diğer sima Şemseddin Mehmed el-Mağribî el-Endülüsî idi. Hama'da Kadılık yaptıktan sonra Anadolu'ya geçti. Bursa'da öldü (1437)³⁸.

³⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı Dönemi Düşünce Tarihinin Bazı Meseleleri", *Uluslar Arası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*, İzmir 1985, s. 304.

³⁶ Kazım Yaşar Koprıman, "İkdu'l-Cumân'da Karaman-oğulları'na Dâir Kayıtlar", *Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprıman Makaleler*, haz. E. Semih Yalçın - Altan Çetin, Ankara 2005, s. 65-66.

³⁷ Adel Allouche, *Osmanlı – Safevî İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, çev. Ahmet Emin Dağ, İstanbul 2001, s. 50, 54, 56.

³⁸ İbn Hacer, *İnbâi'l-Gumr*, VIII, 447.

Osmanlı müellifi Hoca Sadeddin'in konumuzla ilgili olarak andığı bir diğer isim, ülkesini belirtmediği Ahmed el-Guranî'dir (Molla Guranî). Ülkesinden Mısır'a gelen ve eğitim gören Ahmed, Kahire'de tanıştığı bir Anadolu âlimi olan Molla Yegân'ın daveti üzerine Anadolu'ya geçti. Osmanlı Padişahı II. Murad tarafından kabul edildi. Ondan hoşnut kalan II. Murad, Ahmed el-Guranî'yi Yıldırım Bayezid Han Medresesi'ne müderris olarak atadı. Daha sonra onu, oğlu Mehmed'e lalalık yapması için Manisa'ya gönderdi. Ancak oradayken yaşadığı tatsız bir olaydan dolayı Kahire'ye döndü. Sultan Kayıtbay da ona değer verdi. Ancak hocası Ahmed el-Guranî'yi *hasretle anan* Sultan Fatih özel elçi ve mektupla onu davet etti. Bu davet üzerine Ahmed el-Guranî İstanbul'a döndü. Ona o kadar hürmet edilirdi ki, padişahın önünde yer öpmez, onunla tokalaşır³⁹. Görüldüğü üzere, bir Osmanlı Padişahını dahi bu denli etki altında bırakan Memlûk menşeli, sünî akideli söz konusu ilim adamları, Anadolu halkı üzerinde de aynı etkiye sahip olmakta ve Anadolu'da yer yer mevcut heteredoks İslâmî yapının⁴⁰ dönüşmesine vesile olmaktadır.

Yine bu meyanda, Memlûk Sultanları Şeyh ve Tatar'dan ilgi ve himaye görmüş olan Ebu Bekir b. İshak isimli ilim sahibi Anadolu'ya geldi. Osmanlı ülkesinde bir süre kaldı. Bu zaman zarfında Anadolu'yu belde belde gezdi. Daha da önemlisi uğradığı yerlerde oralı âlimlerin derslerine katıldı. Şüphesiz etkiledi ve etkilendi. Daha sonra Halep'e döndü (1443-1444)⁴¹. Onun gibi İbn Battuta'nın Bursa'dayken görüştüğü âlimlerden birisi de Abdullah-ı Mısırî (Mısırlı) idi⁴².

İbn Battuta Kastomonu ve çevresini gezerken uğradığı Gerede'de buranın beyi Şah tarafından ağırlandığını ve oradayken Şah'ın çok hürmet ettiği Suriyeli bir âlim olan Şemseddin ed-Dımaşkî (Şamlı) el-Hanbelî ile tanıştığını söyler. Aynı şekilde Kastamonu'da iken Irak, Tebriz, Dımaşk ve Hicaz'da eğitim görmüş olan Tâceddin es-Sultanöyükî ve gençliğinde Mısır'da eğitim görmüş,

³⁹ Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*, V, 70-75.

⁴⁰ Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 71-72. Ocak, Kalenderîlik, Haydarîlik hatta bazı vasıflarıyla Yesevilik gibi tarikatları da bu meyanda sayar. Bkz. *a.g.e.*, s. 44-56; ayn.yzr., *İslamın Macerası*, s. 144.

⁴¹ Şemseddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *et-Tibr el-Mesbûk Zeyl es-Sulûk*, yay. E.Gaillardot, Kahire 1897, s. 78.

⁴² İbn Battuta, *Tuhfetü'n-Nuzzâr*, I, 212-213.

MEMLÜKLERİN BEYLİKLER ANADOLU'SUNA TESİRİ

Halife Mustansır Billah'la arkadaşlık etmiş olan Fenikeli Sadreddin Süleyman isimli bir müderris ile görüşmüştür. Ardından Kastamonu yakınlarında bir köydeki zaviyeye misafir olmuştur. Bu zaviyenin vakfından Hicaz'dan, Suriye'den, Mısır'dan, İrakeyn'den veya Horasan gibi başka uzak memleketlerden gelen dervişlerin barındığını, onlara elbiseler, para, nafaka ve yiyecek dağıtıldığını belirtir⁴³. Bunun yanı sıra Antalya'ya da uğrayan İbn Battuta şehrin medresesine uğradığını ve şeyhinin adının Şehabeddin Hamevî (Hamalı) olduğunu belirtir⁴⁴. Son olarak, seyahatnâmesinde yazdığına göre Bertrandon de la Broquiere, seyahati esnasında Karaman'daki kardeşini ziyarete giden Çerkez bir memlûkla dost olur ve beraber yol alırlar. Bu küçük örnek, Mısır ile Anadolu arasındaki sıkı ilişkileri göstermesi açısından mühimdir⁴⁵.

Gerek Anadolu'dan sünnî İslâm merkezlerine giden talebeler gerekse o beldelerden yarımadaya gelen müspet ve dinî bilimlere vakıf âlimler ve tasavvuf ehli İbn Battuta'dan öğrendiğimize göre neredeyse Anadolu'nun her kasabasında kurulmuş medreselerde ve zaviyelerde müderris, muallim, şeyh konumunda bulunmuşlardır⁴⁶. Bizim isimlerini verdiğimiz âlimler muhtemelen, bunların çok cüzi bir kısmıdır. Bu ilim adamlarına sahip çıkılmasında Anadolu Beyleri ve halkı büyük pay sahibidir. Nitekim Anadolu Beyleri ve halkı atalarından tevarüs ettikleri şuurla bilgiye önem verirler ve bilene büyük bir saygı duyarlardı⁴⁷. Bu aynı zamanda, '*bana bir harf öğretenin*' diye başlayan İslâmî bir kazanımdı. İlim sahibi kişilerle oturmak, sohbet etmek, onları saraylarında barındırmak, beyzâdelerin eğitimlerini onlarla temin etmek beyler için şerefti. Beyler onları medreselerinde görevlendirirler, bütün ihtiyaçlarını karşılardı. Bu yolla, haricen, her an himayesine ihtiyaç duyabilecekleri Memlûk Sultanı ve Mısır'da mukim Abbâsî Halifesine yakın olurlardı. Âlimler aynı zamanda tıp, matematik gibi müspet bilimlere de vakıf olduklarından başta

⁴³ İbn Battuta, *Tuhfetu'n-Nuzzâr*, I, 194, 218, 221; Kazım Yaşar Koprman, "Memlûk Kaynaklarına Göre XV. Yüzyılda Kastamonu ve Çevresi", *Prof. Dr. Kâzım Yaşar Koprman Makaleler*, haz. E. Semih Yalçın - Altan Çetin, Ankara 2005, s. 286-287.

⁴⁴ İbn Battuta, *Tuhfetu'n-Nuzzâr*, I, 194.

⁴⁵ *Seyahatnâme*, s. 169-170; Semavi Eyice, "Bertrandon de la Broquiere ve Seyahatnâmesi (1432-1433)", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, VI/1-2 (1975), 93.

⁴⁶ İbn Battuta, *Tuhfetu'n-Nuzzâr*, I, 192-222.

⁴⁷ Nitekim bu konuda İbn Battuta'nın şu sözleri dikkate şayandır; "*Müderris başköşede, sultan onun sağında, ben de solunda oturdum. Bu davranış, Türkler'in âlimlere gösterdikleri hürmeti ve itibarı ifade eder.*" *Tuhfetu'n-Nuzzâr*, I, 206-207.

bey ailesi, erkân, eşraf ve halk üzerinde büyük tesir bırakırlardı. Onlar buldukları beldede tabir yerindeyse ‘hüccet’ kabul edilirdi. Dolayısıyla, İslâm’ın teorik ve pratiklerini henüz sindirememiş, heteredoks yaşayan⁴⁸ Anadolu halkı söz konusu âlimler vesilesiyle sünnîleşmekteydi.

Memlûk Devleti’nde ise bu durum Sultan Şeyh ve Sultan Çakmak örneklerinde daha önce ifade ettiğimiz üzere bir devlet politikası olarak düşünülebilir. Bununla beraber Mısır coğrafyası ile hârici coğrafyalardan âlimlerin Anadolu’ya gelmesi daha çok, İslâmî irşad, tebliğ ve ılayı kelimetullah düsturlarının ifa edilmesiydi. Bu düsturlar İslâm Peygamberinin sünnetinde ‘Hicret’ kavramı ile mevcuttu. Zira İslâm Peygamberi Mekke’den Medine’ye hicret etmişti. Bu İslâmî düstur, Pir-i Türkistan Ahmed Yesevî’de de makes bulmuş, Alperenlerini Anadolu’ya göndermiş ve o silsile Anadolu’da Yunus, Hacı Bektaş, Hacı Bayram gibi ses vermişti. Kuvvetle muhtemel Memlûk coğrafyasında bu düsturu İslâmî bir emir olarak algılayan kişiler yollara düşmüşler ve Anadolu’ya gelmişlerdir. Oluşan söz konusu münasebetin bir sebebi de bu idi. Diğer bir husus ise daha önce ifade edildiği gibi Anadolu’daki idarecilerin âlimleri, şairleri ve sanatkârları himaye etmesidir.

Görüldüğü gibi, Batı Anadolu dahil olmak üzere Anadolu’da Mısır ve Suriye’de eğitim almış müderrisler görev yapmaktaydı. O dönemde Memlûk Devleti’nin başkenti olan Kahire’nin bir kültür merkezi olduğu düşünüldüğünde bu durum normaldir. Buna bağlı olarak Anadolu’dan pek çok ilim taliplisinin eğitim görmek amacıyla Mısır ve Suriye’ye gitmesi çok doğaldır. İlmî-dinî münasebet olarak gördüğümüz bu etkileşim kültürel ilişkilere işaret eder⁴⁹. Nitekim Mısır ile beylikler arasında var olan bu tarz gidip gelmeler belirttiğimiz üzere Anadolu’da Sünnî İslâm’ın etkisini arttırmıştır. Zira bu etkileşimde, Mısır ve Suriye gibi İslâm’ın kadim sünnî merkezleri Anadolu halkı için öğretmen olurken oralardan gelenler de düşünüldüğünde Beylikler Anadolu’suna öğrencilik düşmüştür.

⁴⁸ Nitekim İbn Battuta, Anadolu halkının haşhaş çiğnemekte sakınca görmediğini iki farklı yerde şaşırarak ifade eder. *Tuhfetu’n-Nuzzâr*, I, 193, 222.

⁴⁹ Cüneyt Kanat, “Memlûk Devleti’nin Batı Anadolu Beylikleri ile Münasebeti”, *Uluslar Arası Batı Anadolu Beylikleri Sempozyumu Bildiriler*, Balıkesir 2005, s. 167-168.

MEMLÜKLERİN BEYLİKLER ANADOLU'SUNA TESİRİ

Türkiye Selçuklu ve beylikler dönemi Anadolu'sunda heteredoks İslâm anlayışı özellikle kırsal kesimde yaygındı. Bu durum onların yer yer Şia mezhebine mensup olmalarının yanında İslâm'ın teorik ve pratiklerini henüz sindirememiş olmalarıyla ilgiliydi. Nitekim bu gibi özellikleri ile bilinen Nureddin Sofî'den⁵⁰ türeyen Karamanoğulları ile ilgili olarak yazılmış olan *Karamannâme*'de, Kız Kalesi Kuşatmasının anlatımı sırasında geçen, “*Yâ Muhammed(as)! Yâ Ali! Zebûn ümmetine Hak teâlâdan meded, fırsat dile. Kâfir bizi muhkem zebûn eyledi deyü çağırdılar*”⁵¹ ifadesi Karamanlıların başlangıç itibarıyla şîî olabileceği ile ilgili önemli bir kayıttır. Karamanoğulları örneğinde görüldüğü gibi dönemin Anadolu'sunda yer yer Şia mezhebine rastlanmaktaydı⁵². Türkiye Selçuklu Devleti döneminde görülen ve oldukça etkili olan şîî etkili⁵³ Baba Resul isyanı (1240) bunu göstermekteydi⁵⁴. Karamanoğulları gibi Aydınöğulları Beyleri'nin de aynı heteredoks İslâm'a mensup oldukları görülmektedir. Zira Aydınöglü Hızır Bey, babası Umur Bey döneminden beri mücadele ettikleri Latin-Haçlılarla ticarî, siyasî ve askerî içerikli bir anlaşma imzaladı (1348). Bu anlaşmanın mukaddimesinde Hızır Bey, Allah, Mukaddes Kitaplar, Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynelabidin, Cafer ve diğer imamlar namına yemin ederek vaatlerini yerine getireceğini belirtmişti. Bunun yanı sıra Umur Bey, şîîler tarafından kullanılmakta olan⁵⁵ yeşil sancak kullanmaktaydı⁵⁶. Ayrıca Umur Bey'in oğluna verdiği Hızır ismi de şîîlerde yaygındı. Bununla beraber, gerek Karamanoğullarının gerekse Aydınöğullarının zaman içinde sünnî anlayışa evrilmesinde değişik örnekleriyle anlatmaya çalıştığımız sünnî Memlûk tesiri etkiliydi. Şüphesiz Anadolu'da yaşanan bu değişimde, Mevlana Celaledin ve

⁵⁰ Nureddin Sofî ile ilgili olarak *Baba İlyas derler idi. Bir ulu Şeyh var idi. Âna biat edip sofî oldu.* ifadeleri için Bkz. Şikârî, *Karamannâme*, yay. Mehmet Sözen - Necdet Sakaoğlu, İstanbul 2005, s. 107.

⁵¹ Şikârî, *Karamannâme*, s. 178.

⁵² İbn Battuta, Anadolu halkının genelde Ehl-i Sünnet ve Hanefî mezhebinden olduğunu söyler. Bkz. *Tuhfetu'n-Nuzzâr*, I, 193. Bu durum onun Anadolu kırsalından ziyade şehir merkezlerini gezmesi ile olsa gerek.

⁵³ Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 145.

⁵⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 507; Ahmet Yaşar Ocak bu isyanda kuvvetli bir şekilde görülen 'mehdilik' inancını Şia ile ilgili olarak değerlendirir. Bkz. *Babaîler İsyanı*, s. 140-142; *İslâmın Macerası*, s. 143.

⁵⁵ Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 102.

⁵⁶ Mükrimin Halil Yinanç, *Düsturnâme-i Enverî'ye Medhal*, İstanbul 1929, s. 35-36, 79-80.

Mevlevîlik gibi Anadolu'da mukim dinamiklerin de etkisi olmuştur. Nitekim Mevlana'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin Kastamonu'da Candaroğlu Süleyman Paşa'yı iki kere olmak üzere diğer uc beylerine de irşad amaçlı ziyaretler gerçekleştirmiş olduğu bilinmektedir⁵⁷.

Yukarıda ifadesini bulan Anadolu'ya öğrencilik düştü gerçeği, esasen boynuzun kulağı geçmesi gerçeğini de doğurmuştur. Nitekim İbn Battuta Eğirdir'den haber verirken, “*bugünlerde beyin çocuklarından biri öldü. Bunlar Mısır ve Suriye ahalisinin yaptıkları gibi Allah'ın rahmeti olsun diye öyle fazla feryat etmezler.*”⁵⁸ ifadeleri ile bu ikinci gerçeğin belli ölçüde yaşandığını bizlere aktarmaktadır.

Netice olarak şunları söyleyebiliriz; Yakın Doğu'nun Moğol işgaline uğramasından sonra, İran ve Orta Asya'nın yanı sıra, Kahire, Dımaşk gibi Memlûk şehirleri ilmî çalışmalarda tamamıyla Bağdat'ın yerini almıştır. Bu sebeple beylikler döneminde pek çok Anadolulu ilim taliplisi Mısır ve Suriye şehirlerine gitmiş ve orada eğitim görmüştür. Bunun gibi söz konusu coğrafyalardan da pek çok ilim sahibi, Anadolu'ya gelmiş ve saraylardan köylere kadar Anadolu'da eğitim öğretim faaliyetlerinin içinde yer almıştır. Karşılıklı olan bu gidiş gelişler, özellikle Mısır'da Abbâsî Hilafeti nezdinde temsil edilen ve Memlûk coğrafyasının çoğuna hâkim olan sünnî İslâm anlayışının Anadolu'ya sinmesine sebep olmuştur. Esasen Anadolu'da yaşanan İslâm genel itibarıyla sünnî İslâm'dı. Bununla beraber özellikle kırsalda bazı heteredoks özellikler göstermekteydi. Söz konusu Memlûk tesiri bu heteredoks yapının azalmasına vesile olmuştur.

⁵⁷ Mustafa Çetin Varlık, “Anadolu Beylikleri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VIII, İstanbul 1992, 552.

⁵⁸ İbn Battuta, *Tuhfetu'n-Nuzzâr*, I, 197.

MEMLÛKLERİN BEYLİKLER ANADOLU'SUNA TESİRİ

Abstract

THE RELIGIOUS AND CULTURAL INFLUENCE OF THE MAMLUKS TO THE PRINCIPALITIES IN ANATOLIA

The Mamluks State, which reigned at Egypt and Syria, had busy relationships with the principalities situated at the north region. Even the relations most of the time became in conflict, there were also good relationships such as envoyships activities, giving away ceremonies, commercial relations, political and ecclesiastical visits. These relations provided social interaction between them. Especially being the centre in the ecclesiastical area enable the Mamluks to make an influence over the Anatolian principalities on the ecclesiastical and the cultural areas.

Keywords: Mamluks, Anatolian Principalities, Islam, Religion, Culture.

